

О. М. Архипов, аспірант

Одеський національний університет,
кафедра кримінально-правових дисциплін та судово-правоохоронних органів,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРОБЛЕМА ВИННОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА МІЖНАРОДНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Розглянуто деякі концепції вирішення проблеми винної відповідальності держав за міжнародні правопорушення, представлені в доктрині і практиці міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне правопорушення, держава, суб'єкт, вина, безвинна відповідальність.

Навколо категорії вини в доктрині міжнародного права традиційно розгортаються дискусії, суть яких зводиться, зокрема, до можливості про застосування категорії вини щодо держави як суб'єкта міжнародного правопорушення, а звідси — до можливості закріплення вини в якості обов'язкового елемента складу міжнародного правопорушення. Погляди на цю проблему умовно можна поділити на дві групи.

Один напрямок об'єднує прихильників винної відповідальності держави за міжнародні правопорушення, з уточненням, що вина в міжнародному праві є категорією специфічною, по суті не збігається з поняттям вини, що існує в національному праві [1, 61].

У протилежність цьому, інший напрямок об'єднує юристів-міжнародників, які обґрунтовують несумісність категорії вини з такими суб'єктами як держава, оскільки вина є психологічним ставленням індивіда до діяння та його наслідків, чого неможливо встановити в діях держави [2, 26].

Тлумачення вини як елемента будь-якого правопорушення, у тому числі й міжнародного, значною мірою зобов'язане впливу римського права. Оскільки основою відповідальності в римському праві є сама вина, без будь-яких вагань цю концепцію вини було покладено в основу відповідальності держав [3, 414]. Правило *Qui in culpa non est,*

natura ad nihil tenetur (хто невинен, того справа не торкається) було перенесено Г. Гроцієм у сферу міжнародного права і у поєднанні з теорією шкоди та відшкодування шкоди поширено на всі випадки відповідальності держави. У зв'язку з цим, правопорушенням стала вважатися будь-яка вина, яка полягає і в дії, і в утриманні від дії, протилежно тому, як люди повинні діяти взагалі або відповідно до певної якості [4, 419].

Ця концепція певний період безроздільно панувала в доктрині міжнародного права.

Одним з перших, хто піддав критиці теорію винної відповідальності держави, був Д. Анцилотті, який вважав, що вина є психологічним актом індивіда і тому не властива природі держави [3, 415-421]. З цього ж приводу В.М. Єлиничев відмічав, що: "...застосування доктрини вини, якщо воно і можливе, може зводитися до аналізу поведінки тільки конкретних фізичних осіб", тому що "вина — категорія виключно психологічна і передбачає наявність у суб'єкта, який діє умисно або необережно, свідомості, волі та інтелекту" [5, 124]. Таким чином, головною ідеєю прихильників концепції заперечення винної відповідальності держави є те, що вина — категорія саме психологічна і передбачає процес усвідомлення суб'єктом правопорушення протиправності своєї поведінки, який притаманний тільки людині. А оскільки

державі, суб'єкту міжнародного правопорушення, не властиві такі психологічні якості як усвідомлення або неусвідомлення, вина виступає як певна умовність або фікція, від якої легко відмовитися. Більше того, вимога встановлення вини, як обов'язкового елемента міжнародного правопорушення, дає державі-делінквенту можливість посилатися на відсутність намірів порушити принципи і норми міжнародного права [5, 127].

Треба підкреслити, що концепція відмови від вини як елемента міжнародного правопорушення є закономірним наслідком теорії розглядання держави як "абстракції", "правової ідеї", "фікції" і т.д. "Розглядаючи державу як "фікцію", "абстракцію", "правопорядок", "правову ідею" і т.д., буржуазні юристи-міжнародники гадають, що посилання на вину держави не повинні мати місця, оскільки вони позбавлені визначеності та реальності" [6, 147]. Однак сьогодні держава є основним суб'єктом міжнародного права, до того ж суб'єктом, який створює міжнародне право.

Центральним у концепції винної відповідальності держави за міжнародні правопорушення є поняття державної волі. При визначенні відповідальності держави необхідна оцінка свідомого вольового відношення держави до порушення норми права, тобто вина [7, 133].

Визнаючи вину невід'ємним елементом міжнародного правопорушення, прихильники цієї концепції, між тим, неоднаково розкривають поняття вини. Так, згадуваний вище В.М. Єлиничев, перш ніж відмовитися від теорії винної відповідальності держави, розглядав вину як вину державних органів [8, 88]. Таким же чином вирішується питання вини у А.Ф. Фердоса, який відмічав, що "...як правило, відповідальність може виникнути, тільки якщо шкода завдана або умисно, або з необережності", а для того щоб покласти відповідальність за конкретне правопорушення на державу, повинна мати місце вина будь-якого органу держави [9, 359].

Не поділяючи концепцію вини держави як вини державного органу, В.А.

Василенко пише, що "суб'єктом міжнародного правопорушення завжди виступає не окремий орган, а держава у цілому, і тому слід говорити не про вину окремих її органів, а про вину держави у цілому" [6, 151]. Інакше, вважає він, не виключено, що за деякі міжнародні правопорушення держави спробують уникнути відповідальності через ліквідацію або реорганізацію винного органу.

Сам В.А. Василенко визначає вину держави як неправомірно реалізовану волю держави-правопорушниці, яка виявляється в протиправних діяннях її органів [6, 149]. При скоєнні державою міжнародного правопорушення прояв її волі має винний характер.

Таким чином, вина держави визначається "не як її власне оціночне ставлення до своєї протиправної поведінки, а як об'єктивний факт безпосередньої вольової приналежності держави до скоєного, який підлягає встановленню на основі оцінки всіх обставин, які мають відношення до правопорушення, а "оскільки скоєння міжнародного правопорушення неможливе без участі волі держави-правопорушниці, то в силу цього її вина є неод'ємною умовою будь-якого міжнародного правопорушення і підлягає встановленню" [6, 153]. З наведеного видно, що В.А. Василенко відкидає такі психологічні поняття як "оціночне ставлення", та "усвідомлення", намагаючись визначити категорію вини держави через її волю.

Однак виникає закономірне питання, чи виправдане визначення вини держави через її волю, та які характерні ознаки притаманні поняттю вини. **По-перше**, якщо вину держави розуміти як "об'єктивний факт безпосередньої вольової причетності держави до скоєного", який підлягає встановленню, то це фактично означає: встановити, чи було конкретне правопорушення, як акт завжди вольовий, скоєне певною державою; тобто "як і у будь-якій системі відповідальності, юридичний факт має бути приписаний відповідальному за це правосуб'єкту" [10, 377], а звідси — втрачає сенс застосування категорії вини як суб'єктивного фактора.

По-друге, якщо вина є неправомірно реалізовувана воля, тоді обов'язково приходимо до того, що винним визнається суб'єкт (народ, клас, населення і т.д.), який не вчиняв правопорушення, більш того, не міг би його вчинити, оскільки не є суб'єктом міжнародного права, але вина держави відповідно до цієї концепції є проявом перш за все і головним чином волі класу, який стоїть при владі у даній державі, класу, чия політика призвела до скоєння даною державою міжнародного правопорушення [6, 150] або волі всього народу, яка обумовлює волю держави [1, 62].

До речі, це збігається з концепцією безвинної відповідальності Г. Кельзена, який відмічав, що колективна відповідальність щодо своєї природи є відповідальність абсолютна. У випадку колективної відповідальності санкція спрямовується проти індивідів, які не вчиняли делікту. Оскільки вони делікту не вчиняли, вони не могли вчинити його зі злим умислом або з необережності [11, 361-362]. Та якщо держава як суб'єкт міжнародного права — це політична організація влади і населення, яким належить певна територія [12, 61], тоді слід визначити вину також за населенням. У цьому випадку певна частина вини покладається на того, хто безпосередньо не вчиняє міжнародне правопорушення, або визнати, що вина певної фізичної особи-агента держави, яка безпосередньо вчиняє міжнародне правопорушення, трансформується у вину держави, мабуть, таким же чином, яким воля держави обумовлюється волею класу, народу і т.д., або зовсім відмовитися від категорії вини як правової фікції.

І, **по-третє**, можна вважати, що визначення вини через неправомірно реалізовану волю не розкриває змісту поняття вини, оскільки фактично дублює поняття міжнародного правопорушення, яке і є неправомірним вольовим діянням, оскільки "вчинення міжнародного правопорушення неможливе без участі волі держави-правопорушниці" [6, 153], крім того, об'єктивна відповідальність, тобто відповідальність, яка не охоплює поняття вини, теж ґрунтується на по-

нятті вольової дії: "якщо доведена наявність дії та причинного зв'язку, то порушення обов'язку визначається вже самим результатом" [13, 84].

Крім вищенаведених теоретичних питань, які виникають у зв'язку із концепцією винної відповідальності держави за міжнародні правопорушення, застосування цієї концепції, як відмічає В.Д. Вадапалас, породжує цілий ряд важких практичних питань: "чи тотожна вина посадової особи провині держави, яка несе відповідальність за її дії, який із суб'єктів міжнародних претензій несе тягар доведення вини і т.п." [14, 49].

У доктрині міжнародного права існує концепція компромісного вирішення проблеми вини. Так, П.М. Куріс відмічає, що "вина держави являє собою соціально-політичне явище, суть якого міститься в усвідомленні державою протиправності своєї поведінки, в вольовому ставленні держави до результатів цієї поведінки, яка виявляється як у бажанні їх отримати, так і в неухважності до прав інших суб'єктів або зневаженні їх" [15, 235]. Така вина, на думку П.М. Куріса, міститься у будь-якому міжнародному правопорушенні, а це означає, що вина є обов'язковим складовим елементом правопорушення, без доведеності якого неможлива міжнародноправова відповідальність. Іншими словами, вина, як правило, може розглядатися як необхідний, кваліфікуючий елемент тих складів правопорушень, які або мають якість міжнародного злочину, або у відповідності до міжнародного договору мають розглядатися органом, який має право обов'язкової юрисдикції. Для накладення відповідальності за скоєння інших міжнародних правопорушень досить об'єктивного порушення обов'язку, покладеного нормою міжнародного права, факт вчинення якого сам по собі свідчить про винність держави-правопорушниці... [15, 236].

Як вже вказувалося вище, викликає сумніви можливість застосування при визначенні категорії вини держави таких понять, як "соціально-політичне явище" та "усвідомлення". Щодо застосування категорії вини до одних право-

порушень і не застосування до інших, то, як відмічає В.А. Василенко: "...виникає питання, чому вина може презумпуватися у випадку вчинення одних правопорушень і не повинна презумпуватися у випадках вчинення інших, чому в одних випадках вина може розглядатися як обов'язковий елемент складу правопорушення, а в інших — ні" [6, 154].

Підсумовуючи все вище сказане, розуміємо, що проблема вини держави має під собою іншу проблему, а саме — проблему визначення природи такого явища як держава, звідси визначення статусу держави як суб'єкта права. Як відмічає Ж. Тусказ "справжньою проблемою є проблема пошуку загального визначення того, що таке суб'єкт права" [10, 43].

Беручи до уваги неможливість чітко визначення на даному етапі поняття вини держави, Комісія міжнародного права відмовилася від закріплення елемента вини в складі міжнародного правопорушення. Крім того, Комісією міжнародного права було сформовано поняття міжнародного злочину, під яким розуміється порушення настільки важливого міжнародного обов'язку, що його порушення розглядається як злочин міжнародним суспільством в цілому [16, 221].

Таким чином, якщо за скоєння міжнародного злочину фізична особа несе кримінальну відповідальність, то держава — міжнародно-правову. Але якщо для притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи за скоєння міжнародного злочину вина є досить надійним критерієм, то по відношенню до держави виникає питання, яким критерієм керуватися, щоб можна було впевнено говорити, що державою скоєно міжнародний злочин, який, поперше, може бути скоєний тільки умисно, а, по-друге, може тягти за собою досить жадані міжнародно-правові санкції, такі, наприклад, як окупація чи відторгнення території держави.

Отже, важливість проблеми вини держави у скоєнні міжнародного правопорушення обумовлює необхідність подальшої детальної розробки цієї пробле-

ми, оскільки від цього залежить прийняття відповідних міжнародно-правових актів, які регулюватимуть відносини між державами у зв'язку з вчиненням міжнародних правопорушень.

Література

1. Левин Д.Б. *Ответственность государств в современном международном праве*. — М., 1966. — 152с.
2. Черкес М.Е. *Международное право: Учебное пособие*. — Одесса, 1998. — 180с.
3. Анцилотти Д. *Курс международного права*. — Т. 1., М., 1961. — 440с.
4. Гроций Г. *О праве войны и мира*. — М., 1959. — 731с.
5. Ельничев В.Н. *Вина в международном праве // Сов. госуд. и право*. — 1972. — №3. — С.123-127.
6. Василенко В.А. *Ответственность государства за международные правонарушения*. — Киев, 1976. — 286с.
7. Петровский Ю.В. *О понятии вины и вменения в международном праве // Вестник ЛГУ*. — 1968. — Серия: Экономика. Философия. Право. — Вып. 1.- С.132-136.
8. Ельничев В.Н. *К вопросу о коллективном характере вины и ответственности по международному публичному праву // Вестник МГУ*. — Серия XII Право. — 1970. — №1. — С. 87-90.
9. Фердросс А.Ф. *Международное право*. — М., 1959. — 652с.
10. Жан Тускоз. *Міжнародне право*. — Київ, 1998. — 416с.
11. H.Kelsen, *Principles of International Law, 1967, p. 10; General Theory of Law and State*. — New York, 1961. — P. 361-362.
12. *Энциклопедический юридический словарь / Под общей ред. В.Е. Крутских*. — 2-е издание. — М., 1999. — С. 61.
13. Броунли Я. *Международное право в 2-х книгах*. — М., 1977. — Кн. 2. — 511с.
14. Вадалалас В.Д. *Развитие института международно-правовой ответственности // Международное право в современном мире*. — М., 1991. — С.41-51.
15. Курис П.М. *Международное правонарушение и ответственность государства*. — Вильнюс, 1973. — 280с.
16. *Курс международного права: В 7 т.* — М., 1990. — Т. 3. — 270с.

А. М. Архипов

Одесский национальный университет,
кафедра уголовно-правовых дисциплин и судебно-правоохранительных органов,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ПРОБЛЕМА ВИНОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГОСУДАРСТВ
ЗА МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ**

РЕЗЮМЕ

В концепциях виновной ответственности государств за международные правонарушения выявлены направления сторонников виновной и сторонников безвиной ответственности. Противоречия в этом вопросе обусловили отказ Комиссии международного права применять категорию вины, в связи с этим вина не была включена в состав международных правонарушений в проекте статей об ответственности государств.

Ключевые слова: международное правонарушение, государство, субъект, вина, безвиная ответственность.